

הרב יהודה הלוי עמיחי

ההלכה והחקלאות בימינו

החקלאות משתנה במאות השנים האחרונות בכלי העבודה ובצורת העבודה. עלינו לבחון באילו תחומים יש לשינויים בחקלאות השפעה על ההלכה בימינו. במאמר זה נתמקד רק בדיני כלאיים ונבחן שלושה שינויים: א. שינוי בכלי העבודה. ב. שינוי בצורת הזריעה והעיבוד. ג. שינוי בצורת האכילה.

א. שינוי בכלי העבודה

1. עבודת הכרם

בדיני כלאיים למדנו שבעבודת הכרם ההרחקה הנצרכת היא ד' אמות. דין זה הוזכר במשנה (כלאים פ"ו מ"א) וכך פסק הרמב"ם (הל' כלאיים פ"ז ה"א): 'הבא לזרוע בצד הכרם מרחיק ממנו ארבע אמות מעיקרי הגפנים וזורע'.
הדין של הרחקת ד' אמות בכרם הוא מן התורה¹ או לפחות מהלכה למשה מסיני², מכיוון שאנו יודעים שאם לא הרחיקו ד' אמות, התבואה והכרם מתקדשים ונאסרים בהנאה. דין זה הוא מן התורה ונלמד מן הפסוק 'פן תקדש המלאה' – 'תוקד אש' (קידושין נו ע"ב)³. הצורך בד' אמות לעבודת הכרם נתבאר בדברי רש"י (עירובין צג ע"א, ד"ה אין אין שם), ר"ש (רבי שמשון משאנץ), רא"ש ורבונו עובדיה מברטנורא (כלאים פ"ד מ"א), וזה לשון הר"ש: דעבודת הכרם ד' אמות כדתנן לקמן במכילתין (פ"ו משנה א) לפי שהיו בוצרין בשוורים ובעגלות, ובעת החרישה חורשין אותה בשוורים - הלכך אותן ד' אמות ככרם דמו.

לפי הסבר זה, יוצא שדין עבודת הכרם צריך להשתנות לפי כלי העבודה של הכרם, ומכיוון שהיום בוצרים במכשירים שונים, לכאורה צריך להגדיר את עבודת הכרם לפי רוחב המכשירים המיוחדים כעת לבצירת הכרם ולחרישתו. עוד יש להוסיף שבתקופת חז"ל השוורים שימשו לבצירה ולחרישה, ולכן ד' אמות 'ככרם דמו'; אבל בימינו יש בוצרת מכנית לבצירה ויש טרקטורים לחרישה, וייתכן שהבוצרת תהיה רחבה מאוד ואילו הטרקטור לחרישה יהיה צר מאוד. אם כן, לפי איזה כלי תיקבע עבודת הכרם בימינו?

1 שיטה מקובצת ב"א קמ"א ק ע"א ד"ה מחיצת הכרם שכל שלא הרחיק ד"א הרי זה מדאורייתא, וכן שם ק ע"ב ד"ה הרי זה, בשם תוס' שאנץ, שאין זה קנס אלא מעיקר הדין.
2 קריית ספר הל' כלאיים פ"ו.
3 ע"י במה שכתוב בס' תורת הארץ, פ"י אות כ, כא, באריכות.

2. עבודת הגפן

המשנה (כלאיים פ"ו מ"א) מגדירה את עבודת הגפן בשונה מעבודת הכרם ואומרת: 'וכמה היא עבודת הגפן ששה טפחים לכל רוח, רבי עקיבא אומר שלשה'.

הרמב"ם (פ"ז ה"א) פוסק כדעת תנא קמא שעבודת הגפן היא שישה טפחים: 'ואם גפן יחידית היא מרחיק ממנה ששה טפחים וזורע'.

כנגד שיטת הרמב"ם, הירושלמי (כלאיים פ"ו ה"א), בעלי התוספות (בבא בתרא פב ע"א, ד"ה 'זורע') והריטב"א (עירובין ג ע"ב, ד"ה 'לקרחת הכרם') הכריעו, כדעת רבי עקיבא, שלעבודת הגפן יש להרחיק ג' טפחים.

אם אנו מסבירים שצורת החרישה היא זו שקובעת את עבודת הכרם, מה בין כרם לגפן יחידית? מדוע בגפן יחידית אנו מצריכים (לדעת הרמב"ם) רק ו' טפחים ולא ד' אמות? ההסבר הוא שגפן יחידית אין בוצרים באמצעות השוורים, וכן אין חורשים סביבה בשוורים אלא בכלי מלאכה קטנים יותר, ולכן תיקנו ו' טפחים לעבודת הגפן. לעומת זאת, בכרם שיש בה לפחות חמישה גפנים, יש צורך בכלים גדולים, ולכן עבודת הכרם היא ד' אמות.

על פי יסוד זה, יקשה מדוע בשורה של גפנים שאינם מוגדרים כרם (שניים כנגד שניים ואחד 'יוצא זנב'), מניח רק ו' טפחים כמבואר במשנה (פ"ו מ"א), ולכאורה בשורה של מאה גפנים בוודאי משתמשים בשוורים, ואם כן היה צריך לחייב הרחקה של ד' אמות ולא של ו' טפחים. עוד יקשה לנו שאם הכול נמדד לפי הכלים החקלאיים, במה נחלקו חכמים ורבי עקיבא בעניין גפן יחידית? השאלה היא באילו כלים משתמשים, ועל פי זה יש לקבוע את ההלכה בגפן יחידית.

3. ארץ ישראל ונבל

יש להביא ראיה שאמנם דיני ההרחקות תלויים בכלים החקלאיים הנהוגים בכל מקום והדינים משתנים ממקום למקום.

בעניין הרחקות נזיקין, המשנה (ב"ב כו ע"א) אומרת:

לא יטע אדם אילן סמוך לשדה חבירו - אלא אם כן הרחיק ממנו ארבע אמות, אחד גפנים ואחד כל אילן.

רש"י מפרש שהרחקה של ארבע אמות היא 'כדי עבודת הכרם', וזו נצרכת כדי שלא ייאלץ להכניס את המחרשה לשדה חבירו.

על כך מעירה הגמרא:

ארבע אמות שאמרו - כדי עבודת הכרם. אמר שמואל: לא שנו אלא בארץ ישראל, אבל בבבל - שתי אמות. תניא נמי הכי: לא יטע אדם אילן סמוך לשדה חבירו - אלא אם כן הרחיק ממנו שתי אמות והא אנו תנן: ארבע אמות! אלא לאו כדשמואל, שמע מינה.

מדברי הגמרא נראה שיש חילוק בין עבודת הכרם בארץ ישראל לבין זו הנהוגה בבבל. רש"י מסביר שבבבל המחרשה קצרה ולכן עליו להרחיק רק ב' אמות. רבנו גרשום מרחיב

את ההסבר ואומר שבארץ ישראל האדמה קשה ולכן צריך לחרוש בעזרת שוורים, אבל בבבל האדמה רכה יותר וחורשים בחמורים, ולכן בבבל צריך רק ב' אמות. ה'תוספות' (ב"ב כו ע"א ד"ה אבל) מוסיפים שאף בבבל במקום שיש מחרשות בגודל המחרשות של ארץ ישראל, יש להרחיק ד' אמות כדין ארץ ישראל; וכן כתבו גם רשב"א, רמב"ן, וריטב"א. הרמב"ם בהלכות שכנים (פ"י ה"ח) מבחין בין בבל לארץ ישראל: 'במה דברים אמורים בארץ ישראל אבל בחוצה לארץ מרחיק בין גפנים לגפנים שתי אמות'; וכך נפסק ב'שולחן ערוך' (חושן משפט סי' קנח סעי' כה). למדנו שעבודת הכרם נקבעת לפי גודל המחרשה ולפי סוג האדמה – אם היא כאדמת ארץ ישראל או כאדמת חו"ל. 'ערוך השולחן' (סי' רצו סעי' לה) מתמודד עם השאלה מדוע בדיני הרחקות שכנים יש חילוק בין ארץ ישראל לבבל, ואילו בדיני כלאיים אין אזכור לחלוקה זו: ...ודבר זה לא מצינו לא בש"ס ולא ברמב"ם. והתשובה בזה דודאי גם בחו"ל נמצא הרבה מקומות שהקרקע קשה וצריך מחרישה גדולה והוי עבודתם ד' אמות, ובבבל לא הוי רובא דעלמא ולכן לא פלוג רבנן. דברי בעל 'ערוך השולחן' אינם מסבירים מדוע לא צוין בדיני כלאיים שבכל מקום יש ללכת לפי המחרשות והכלים שישנם באותו המקום.

4. שור או צמד

בניסיון ליישב את הסתירה בין ד' האמות של עבודת הכרם לבין חיוב ההרחקה של ב' אמות, כתב הרב הפרופסור יהודה פליקס ('החקלאות בארץ ישראל בימי המקרא, המשנה והתלמוד' עמ' 50, הערה 255) שבארץ ישראל חרשו במחרשה כפולה שיש בה צמד בקר, ואילו בבבל מכיוון שהאדמה נוחה לחרישה, אפשר היה לחרוש אפילו בעזרת שור אחד. אם כן, במשנה עבודת הכרם היא ד' אמות מכיוון שהיא דנה בארץ ישראל, אבל הברייתא דנה בבבל, ושם עבודת הכרם היא ב' אמות. הסבר זה קשה מכיוון שעדיין אין הוא מסביר את השוני – מדוע בהלכות כלאיים לא הוזכרה אדמת בבל ואילו בהלכות שכנים הרמב"ם חילק בין סוגי אדמה שונים?

5. קביעת חז"ל

בדיני כלאיים מצאנו אחרונים הסוברים שאין לשנות את מידות חז"ל. טעמם הוא בגלל שתקנות חז"ל אינן משתנות. מייצג שיטה זאת הוא בעל ה'כרם ציון' (הלכה מח). הוא מסביר שנאמר בתורה 'לא תזרע כרמך כלאים' והגדרת הכרם ושיעור ההרחקה ממנו הם בכלל דברים שמסרם הכתוב לחכמים ואינם משתנים עם חילוף הזמנים. כנגד גישה זו כתב מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל (ארץ חמדה, ב, עמ' קא) וזו לשונו: הוא טעם קלוש, כיון שכל עיקר הקביעות לא היתה אלא על יסוד מנהג העבודה שבאותם הימים, מנין שרצו חכמים לקבוע שיעור זה גם לימים אחרים כשישתנה עיקר הטעם, ומה שייך לומר שיצטרף לחלק התורה שלא תהא מוחלפת, כיון שאינו מעיקר הכתוב בתורה.

הדברים מסתברים על אף שחכמים לא חילקו בגזרותיהם ותקנותיהם, אבל דבר שנמדד לפי רוחב וקוצר השוורים, לא נראה שהוא מעיקרי התורה.

6. השיבות הכרם

על השאלה מדוע בשורת גפנים יש להרחיק רק ו' טפחים מכל גפן על אף שיש כמות גדולה של גפנים, עונה הריטב"א (עירובין ג ע"ב):

והא דאמרינן התם שנותן לגפן יחידית ששה טפחים כדי עבודת הגפן לרבנן, היה אומר מורי הרב נ"ר דלאו גפן יחידית דוקא דהא ודאי אפילו היו גפנים הרבה בשורה אחת כל שאין כאן צורת כרם שנים מכאן ושנים מכאן ואחת יוצאה זנב אין לו שום עבודה כלל ולא צריך הרחקה... והאי דאמרינן עבודת הגפן לפי שכל גפן וגפן צריכה שיעור זה לעבודת עצמה וצריך להרחיק מכל אחת ואחת כשיעור זה ואפילו יש גדר בנתים...

לפי הסבר זה אנו לומדים שעבודת הגפן ועבודת הכרם הם שני מושגים שונים. בגפן יחידית עבודת הגפן היא 'לעבודת עצמה' ונצרכת לחיזוק העץ ותלויה במערכת השורשים. לכן אף אם יש גדר, יש להרחיק את ו' הטפחים מעיקר הגפן כיוון שצריך את המרחק הזה לצורך הגפן עצמה. לעומת זאת, שיעור עבודת הכרם הוא ד' אמות מכיוון שלכרם יש חשיבות, ועל כן אין לסמוך לו גידולים עד ד' אמות; אבל אם יש גדר סביב הכרם, אין יותר צורך בד' האמות כיוון שהכרם כבר מגודר⁴. לאור הנ"ל, מסביר בעל הספר 'תורת הארץ' (פ"י אות כא, ד"ה והא), שלעניין כלאיים אין להבחין בין כרם של בבל לבין כרם של ארץ ישראל, כי חובת ההרחקה היא בעיקר מן המקום המוגדר כרם:

...יש לומר דבכרם אין זה עיקר הטעם משום העבודה רק בכרם צריך להרחיק דבר חשוב דמחלק רשות בפני עצמו והיא ד' אמות.

לפי זה, גודל המחרשה אינו הסיבה להגדרת שיעור ההרחקה אלא רק סימן לשטח הטפל לכרם. לכן גם אם הכלים החקלאיים והמחרשות משתנים, הסיבה הראשונית של חשיבות הכרם לא בטלה, ולכן לעולם יצטרכו ד' אמות⁵. כמו כן, נראה שלא יצטרכו יותר מד' אמות אפילו אם הנוצרות או המחרשה תהיינה רחבות ביותר, מכיוון שאין אנו הולכים לפי הכלים החקלאיים אלא לפי חשיבות הכרם⁶.

4 ייתכן שהריטב"א פסק כדעת ר' עקיבא, ועל כן הצריך ג' טפחים - שיעור השורשים שמתפשטים, ולכן הסביר את החילוק בין עבודת הגפן לעבודת הכרם באופן הזה.

5 ידועים דברי הגר"א על תקנות חכמים, שאפילו אם הנימוק הגלוי שלהם בטל, הרי שיש להם נימוקים נוספים, וא"כ יתכן שחז"ל נקטו עבודת הכרם בתור סימן לכך שיש טעם אחר שהוא משום חשיבות הכרם, והוא מצריך ד' אמות הרחקה סביבו.

6 יש להוסיף שהרחקות אלו של ד' אמות בעבודת הכרם ו-ו' טפחים בעבודת הגפן, הן דינים של תורה או הלכה למשה מסיני, מכיוון שהם מקדשים את התבואה והכרם. לכן קשה לומר שהתורה תתלה את הדין בסוגי המחרשה בזמנים ובמקומות מתחלפים, אלא משמע שהדין הוא מוחלט ותלוי בחשיבות הכרם. על פי זה אפשר גם להסביר את ההלכה (פ"ו ה"ד) שכרם שאין בו גובה טפח איננו מקדש את הזרעים על אף שהוא כרם ויש לו יבול, אין לו חשיבות של כרם המחייב ולכן איננו מקדש.

על פי זה מובן מדוע הרמב"ם (בהלכות כלאיים) לא חילק בעבודת הכרם בין ארץ ישראל לבין חו"ל וסובר שתמיד צריך ד' אמות, מכיוון שאין כאן דיון מציאותי בחוזק האדמה וסוג המחרשה, אלא הגדרת הכרם וחשיבותו מצריכות שתהיינה סביבו ד' אמות פנויות, והן נקראות 'עבודת הכרם', ובזה אין הבדל בין ארץ ישראל לבין חו"ל. דברי הראשונים (בבא בתרא כו ע"א) שיש מקומות בבבל שנוהגים במחרשה של ארץ ישראל, הם לענין דיני נזיקין. שם בוודאי שאנו הולכים לפי המנהג המקומי, כיוון שכל הקונה קרקע, על דעת אותו המקום הוא קונה. ולכן אם יש מקום בבבל שחורשים במחרשות כשל ארץ ישראל, יהיו שם אותן הרחקות כבארץ ישראל. אבל בדיני כלאיים רוחב המחרשה אינו משפיע, אלא חשיבות המקום מצריכה הרחקה של ד' אמות. ואין מוסיפים ולא פוחתים מד' אמות בהרחקות הכרם, כיוון שהכול מדיני חשיבות הכרם.

7. מסקנה

העולה שבפנינו שתי הסתכלויות על שינוי בצורת החרישה. לפי שיטה אחת, דין עבודת הכרם הוא בגלל חשיבות הכרם והרחקה ממנו, ולכן תמיד יצטרכו ד' אמות. ואילו השיטה השנייה נקטה שעלינו ללכת לפי המציאות המתחדשת, וייתכן שישתנו גודלי עבודת הכרם.

נראה שכיוון שחומרת כלאי הכרם רבה, היה עלינו ללכת לפי הדעה שד' אמות זו עבודת הכרם ולהחמיר במקומות שיש כלים גדולים. אבל מכיוון שאין כיום כלי אחד קבוע אלא יש בוצרות ומחרשות, חלקן גדולות וחלקן קטנות, נראה שעדיף להישאר עם קביעת ד' האמות בתור עבודת הכרם, ולא להוסיף ולא לגרוע.

ב. שינוי בדרכי אכילה

1. הגדרת המינים

בהלכות כלאיים הרמב"ם מסווג את מיני הצמחים החד-שנתיים לפי שני קריטריונים: א. החלק הנאכל. ב. גודל החלקה שרגילים לזרוע; וזו לשונו (הלכות כלאיים פ"א ה"ח-ה"ט): [ח] הזרעונין נחלקין לשלשה חלקים, האחד מהם הוא הנקרא **תבואה** והיא חמשה מינין החטים והכוסמין והשעורין ושכולת שועל והשיפון, והשני מהן הוא הנקרא **קטניות**, והן כל זרעים הנאכל לאדם חוץ מן התבואה, כגון הפול... והשלישי מהן הוא הנקרא **זרעוני גינה**, והן שאר זרעונין שאינן ראויין למאכל אדם, והפרי של אותו הזרע מאכל אדם, כגון זרע הבצלים... כשיזרעו כל מיני זרעונים אלו ויצמחו נקרא הצמח כולו כל זמן שלא ניכר הזרע דשא ונקרא **ירק**. [ט] ויש מזרעוני גינה זרעונים שדרכן לזרוע מהן שדות כגון הפשתן והחרדל ואלו הן הנקראים מיני זרעים, ויש מזרעוני גינה זרעונים שאין דרך בני אדם לזרוע מהם אלא ערוגות ערוגות קטנות כגון הלפת... ואלו הן הנקראים מיני ירקות.

הרמב"ם הגדיר 'קטנית' – צמחים שזרעם נאכל ו'זירעוני גינה' – צמחים שהפרי שלהם נאכל וזרעם אינו נאכל⁷. זירעוני גינה מתחלקים לשתי קבוצות: א. זרעים. ב. ירקות. הזרעים הם זירעוני גינה שנזרעים בשדה גדול (כגון: פשתן, חרדל), והירקות נזרעים בערוגות קטנות (כגון: לפת, צנון, בצל, מרור וכיו"ב).

להגדרות אלו יש שתי השלכות הלכתיות: א. במיני ירקות מותר לזרוע חמישה מינים בערוגה אחת (רמב"ם הל' כלאים פ"ד ה"ט). ב. רק תבואה וירקות נאסרו בכלאי הכרם, ואילו שאר הזרעים ומיני האילנות לא נאסרו בכלאי הכרם (רמב"ם הלכות כלאיים פ"ה ה"ו).

עלינו לשאול – אם בימינו אוכלים את הזרעים ולא את הירק, האם ישתנה הדין והזרעים ייחשבו לקטניות? כמו כן, צמחים שבימינו נזרעים בשדות ולא בערוגות, האם ייחשבו זרעים ולא ירקות?

2. שינוי בהרגלי אכילה

הרדב"ז (פ"א ה"ח) שואל: פשתן מוגדר ברמב"ם 'זרעים' כי הוא נזרע בשדות, אך האם דינו משתנה בעקבות השינוי במציאות? בימינו אכלו רק את זרע הפשתן ולא את הירק, ולכן שאל האם הפשתן ישתנה לקטנית? הרדב"ז מעלה סברה שאם ישקו את הפשתן כפי שרגילים להשקות גן ירק, יוכלו גם לאכול את עליו. מדבריו נראה שכיוון שיש אפשרות שיגדלו בפשתן עלים ואלו ייאכלו, הוא נחשב לירק ולא לקטנית⁸. מכאן שגם מציאות דחוקה גורמת לגידול להיחשב לירק. מצאנו דין דומה בהגדרת מאכל: כל דבר שאינו מאכל אדם, פטור מתרומות ומעשרות. אבל גם דברים שנאכלים רק בשנות רעב, מוגדרים מאכל, כפי שכתב הרמב"ם (הלכות תרומות פ"ב ה"ב). הוא הדין בנידון דידן, די בכך שיש אפשרות שעלי הירק יכולים להיאכל כדי שהצמח ייחשב ירק ולא קטנית⁹.

ג. שינוי בצורת העיבוד

1. שינוי מערוגה לשדה

כפי שראינו ברמב"ם, ירקות מוגדרים דבר שנזרע בערוגות, אולם השאלה היא מאחר שבימינו אין זרעים עוד בערוגות כלל, אלא הכול נזרע בכמויות גדולות, וגם הבצלים,

7 עיין דרך אמונה, ביאור הלכה פ"א ה"ח ד"ה זרע הבצלים.

8 אף שגם הזרע נאכל, עי' משנה ב"ב פ"ה מ"א.

9 יש להעיר שאין להביא ראיה מדיני תרו"מ לדיני כלאיים, מכיוון שיש הרבה דברים שונים בין כלאיים ומעשרות. אחת הדוגמאות היא הקצח, שאינו מאכל אדם (כלאים פ"א ה"ח), ואילו דיני תרומות פסק הרמב"ם (הל' תרומות פ"ב ה"ג) שקצח חייב בתרו"מ, והסברה היא שלעניין תרו"מ מספיקה אכילה לבריאות ודינה כמאכל המחייב בתרו"מ, ואילו בכלאים הדין הוא שצריך שיהיה ראוי לאכילת אדם. וכן לעניין זרעי חרדל ופשתן בהל' כלאיים הם מוגדרים דבר שאינו נאכל, ואילו לעניין תרו"מ (פ"א הכ"ב) משמע שזרעי פשתן חייבים בתרו"מ. מכאן שאין להשוות בין הדינים. (עיין מעדני ארץ תרומות פ"ב ה"ג אות ב).

הלפת, המרור והכוסברה, כל אלו נזרעים בימינו בשדות, האם נחשבים עדיין לירקות או שהם נחשבים לזרעים¹⁰?

על יסוד הדברים שירקות נזרעים בערוגות, יש להקשות מדברי הרמב"ם (פ"ד ה"ב): 'היתה שדה זרועה מין ממני הירקות'. לכאורה כיצד יש ירקות הזרועים בשדה ולא בערוגה, הרי משעה שהם נזרעים בהיקף הגדול מערוגות האין הם ירק? בחידושי תלמיד הרשב"א (כלאיים עמ' כט) הקשה על הרמב"ם: ולא ידעתי מהיכן יצא לו לרב דבר זה? ועוד שאם כן נתת תורת כל אחד בידו לפי הארצות, והרי במקומות הללו זורעין מן הלפת והצנון ומן הבצלים והמרור יותר שדות ממה שזורעין מן החרדל¹¹?

2. שינוי בצורת העיבוד לא משנה את הדין

הרב אלחנן וסרמן (קובץ שיעורים א, כתובות אות רג, עמ' קיג-קיד) כתב: בפירוש ר"ח (חגיגה טז) מבואר, דהמתעברת באמבטי אינה טמאה לידה, והיינו דסתם לידה הכתובה בתורה איירי בלידה כדרך הרגילה, כמ"ש למעלה דכל דיני התורה נאמרו כפי הרגיל ולא שלא כדרך, אבל דבר פשוט, דזה תלוי הכל לפי הזמן ולפי המקום, כגון במלאכת שבת, דהמוציא במרפקו פטור מפני שאינו כדרך הוצאה בחול אילו נשתנה מנהג העולם בחול שהכל מוציאין במרפקן ודאי היה חייב גם בשבת, ולא נראה כיון שנתנה הלכה דמוציא במרפקו פטור אין ישתנה הדין עכשיו לחייב? זה אינו, שלא הייתה הלכה לפטור הוצאה במרפק, אלא ההלכה הייתה, המוציא שלא כדרך המוציאיים בחול וההלכה הזאת קיימת, אלא שנשתנה דרך המוציאין בחול, וע"ז לא נתנה הלכה אין היא דרך הוצאה בחול. והנה בהרכבת אילנות אומרים שעכשיו נשתנה המנהג, שאין מרכיבין יחור באילן כבשנים קדמוניות אלא ששופכין מיץ הזרע, ורב אחד כתב בירחון שערי ציון דאין עוברין באופן זה בל"ת דהרכבת אילן, כיון דהוא שלא כדרך הרכבה, ולפי המבואר אינו כן, דאפילו נימא דבשנים קדמוניות אילו עשה כן

10 הערוגה והשדה שהרמב"ם דן בהם, לא נכתב שיעורם, אבל אפשר ללמוד מדברי המשנה (ב"ב פ"א מ"ו): 'אין חולקין את השדה עד שיהא בה תשעה קבין לזה ותשעה קבין לזה רבי יהודה אומר עד שיהא בה תשעת חצאי קבין לזה ותשעת חצאי קבין לזה, ולא את הגנה עד שיהא בה חצי קב לזה וחצי קב לזה רבי עקיבא אומר בית רובע'. השדה כנראה היה מקום זריעת התבואה, ולכן 'בית קב', פירושו מקום שזורעים בו קב חיטים. גודלו נתון במחלוקת - לדעת ת"ק צריך שיהיו בו ט בתי קב (גודל בית קב לפי הגר"ח נאה הוא 96 ממ"ר, א"כ גודל השדה הוא 864 מ"ר), ואילו לדעת ר' יהודה גודל השדה הוא 432 מ"ר. הגינה היא חצי בית קב, ולדעת ת"ק גודלה כ-48 מ"ר, ולדעת ר"ע בית רובע, גודלה 24 מ"ר. בכו"א בוודאי שהיום זורעים הרבה יותר מ-48 מ"ר של בצלים וכדו', וא"כ נשאלת השאלה האם הדין ישתנה.

11 עיין בדבריו שהגדיר מסברה שכל שאינו עושה פרי ממש אלא עיקרו עלים בלבד והעלים נאכלים הוא הנקרא ירק. והוסיף ואמר: 'אבל כל דבר שאין עיקר האוכל ממנו העלין אלא הפרי היוצא ממנו הוא הנאכל, וכגון: אפונין והפולים וכל מיני קטניות וכן הבצלים והשומים כיוצא בהן, כיון שהם עושין פרי והפרי הוא שנאכל, ואין עיקר כונתן מחמת העלים אלא מחמת הפרי - הרי אלו נקראים זרעים'.

לא היה מתחייב משום דאז היה אופן זה שלא כדרך המרכיבין, אבל עכשיו שהכל עושין כן, א"כ כך היא דרך הרכבתן.
 לפי דבריו נראה שגידול שבימינו זורעים בשדות, ישתנה דינו וייתכן שהבצל יהיה זרע ולא ירק. הגר"י זילברשטיין שליט"א השיב לחברי המכון שאמנם ייתכן שבגלל השינוי המעשי בצורת העיבוד החקלאי ישתנו גם הדין וההגדרה ההלכתית, ועיין בתשובתו. על דין זה עדיין קשה בנידון דידן, כיוון שראינו שגם הרמב"ם כתב 'שדות ירק', ואם כן כיצד יתיישבו הדברים?

3. שינוי בהגדרת ירק וזרעים

על השאלה בשינוי המעשי בצורת הגידולים העלה מו"ר הרב ישראלי זצ"ל (ארץ חמדה, ב, עמ' נד) שהחילוק בין ירק וזרעים הוא שירק נזרע בערוגות קטנות לצורך השקיה, ואילו זרעים נזרעים בשדות כיוון שאינם נזקקים להשקיית אדם אלא חיים 'למטר השמים'. על פי יסוד זה יצא לדון (שם עמ' קעט-קפא) שאמנם אין גודל המקום הנזרע קובע, אלא צורת ההשקיה היא שקובעת, וזו לשונו:

אם כן לפי זה יש לדון הרבה בתפוחי אדמה שגם הם נזרעים וגדלים על כל מים, ועינינו רואות באמת שהבשלתם בכל עונות השנה, וממילא דומים הם בפרט זה לירקות שאיסורם איסור תורה.

כי על פי הנ"ל סימן זה לחלק בין אלה שנזרעים בערוגות קטנות הנקראים ירקות למינים הנזרעים בשדות גדולים הנקראים זרעים אינו קובע כשלעצמו כלום. ולא זהו הגורם לאיסור בירקות ולהתיר בזרעים. וזה לא ניתן אלא כסימן היכר בשעתם, שאלה הגדלים בשדות גדולים היו המינים שגדלים על כל מים. והמינים הצריכים השקאה בהכרח שהיו נזרעים בערוגות קטנות, אבל עיקר ההבדל אינו בדרך זריעתם אלא בהשקאתם וזמן הבשלתם כתוצאה מזה. ועכשיו נשתנה הדבר ויש מינים הגדלים בהשקאה, ואף על פי כן נזרעים על פני שטחים גדולים, כגון תפוחי אדמה, כי נמצאו דרכי השקאה גם בשדות גדולים וכנ"ל, ומעכשיו שורת הדין שאין קובע שוב הענין אם נזרעים בשטחים גדולים או קטנים, אלא בעיקר יש להקפיד על הגורם העיקרי דהיינו אם גדלים על מי גשמים או על כל מים.

אם כן לפי זה הדין נותן, שתפוחי אדמה כיון שגדלים על כל מים וזמן הבשלתם חל בעונת הענבים שיש בהם איסור תורה¹².

12 לענין תפוחי האדמה הכריע גם הגר"ש ישראלי זצ"ל שהם כירק כיוון שגדלים על כל מים. וחוות בנימין ח"ג סי' קה הביא את דעת הגר"צ עוזיאל זצ"ל שתפוחי אדמה אינו כירק אבל מנימוק אחר, ועיין עוד בפסקים וכתבים (לגרי"א הרצוג, זרעים סי' יט). שם נכתב שתפוחי אדמה מוגדר כזרעים או כקטנית כיוון שהזרע נאכל, ועיין בארץ חמדה (ב, עמ' קעט-קפא) ובחוות בנימין (ח"ג סי' קה שעל פי בוטניקאים, תפוחי אדמה, אין זרעו נאכל (בארץ זרעים באדמה תפוחי אדמה והזרע נאכל, אבל באופן אמתי אין זה זרעו אלא יש לו זרע בפני עצמו שמתפתח בפרי אבל אין זה מצוי בארץ, ולכן אין זרעו נאכל ואיננו יכול להיות כקטנית).

ואף בכל מיני זרעים שהדרך היום להשקותם יש מקום לדון, אם ישתנה בהם הדין שאף על פי שבזמן הגמ' לא היה בהם איסור תורה, שמא עכשיו מכיוון שנשתנו דרכי העיבוד יהיו אסורים מן התורה.

העולה, שלדעת הגר"ש ישראלי זצ"ל **צורת העיבוד איננה מגדירה את הגידול בתור זרע או ירק, אלא אופן גידולו – האם גדל על כל מים או לא**, וכל אשר גדל על כל מים הוא ירק, והגדל על מי גשמים בלבד הוא זירעוני גינה. לפי סברה זו אפשר להסביר את השאלה שפתחנו בה – כיצד ייתכן 'שדה ירקות'? וההסבר הוא שמדובר בשדה שהשקו במים רגילים, ולכן על אף שהוא נזרע בשדה, דינו כירק כיוון שההשקיה היא עיקר המדד לירק ולא צורת הזריעה.

ואמנם סברה זו קצת קשה מכיוון שהעיקר חסר מן הספר, כי החילוק בין 'גדל על כל מים' לעומת 'גדל על רוב מים' (מי גשמים) לא הוזכר בקשר להלכות כלאיים. עוד יש להוסיף שכשהרמב"ם מזכיר ירקות, הוא תמיד מזכיר שדרכתם להיזרע מעט-מעט (פ"ד ה"ט, הי"ג), משמע שדין הירקות שונה כיוון שהדרך לזרוע מהם מעט-מעט ולא בגלל צורת ההשקיה.

4. ההגדרה היא לפי הגידול הביתי

נראה שיש להסביר שאמנם יש מציאות של שדות ירק שהקובע בהם הוא היקף זריעת הגידול, אבל הגדרת הצמח אינה לפי דרך הגידול התעשייתי, אלא לפי נוהג הגידול הביתי. ברור שרוב הבצלים והחסה גדלים כיום בשדות ולא בערוגות, אך הסיבה לכך היא שמעט חקלאים מספקים את צורכי כלל האזרחים. אבל אדם שיש לו גינה ליד הבית, ייתכן שהוא יגדל בה כמה ירקות וכמה תבלינים, אך הוא לא יגדל בה תבואה, כי הצריכה הביתית של תבואה היא גדולה מאוד. אדם גם לא יגדל פשתן ליד ביתו אם הוא צריך אותו לשמן או בדים. המדד איננו המציאות הכללית אלא מה אדם מגדל בגינתו הקטנה. בנקודה זו לא חל שינוי בעולם. לכן הרמב"ם אמר שמינים 'שדרך בני אדם לזרוע מהם ערוגות ערוגות' הם מינים כאלו שיש צורך קטן מהם לאספקה שוטפת, אבל גידולים שצורכים מהם כמות גדולה ויש צורך לזרוע מהם שדות הם הנקראים 'זרעים'. על פי דברינו אלו, אין שינוי בטבע האדם, ועל כן הדינים לא ישתנו על אף שכיום מגדלים בצל וחסה וצנון בשדות. דוגמא מקבילה לזו אפשר לתת לעניין לידה: אם ימציאו כעת לידה שמתבצעת על ידי ניתוח בלי כאבים ובלי סיבוכים, ורוב הנשים תתחלנה ללדת בצורה זו, האם זו תיקרא לידה רגילה?! ברור שלידה בלא התערבות תמשיך להיקרא לידה רגילה, ואילו לידה בניתוח תיקרא 'יוצא דופן'. כך גם בעניין השדות – כיוון שאדם מגדל בביתו רק גידולים בכמות קטנה ולא שדות חיטה ופשתן, הירקות מוגדרים בתור גידול קטן, גם אם בימינו מגדלים את כל סוגי הירקות בשדות בצורה תעשייתית.

ד. סיכום

ביררנו במאמרנו זה את השינוי בצורת החרישה, והסברנו שההרחקות בכרם אינן מציאותיות אלא עקרוניות ושהכרם הוא מקום חשוב וצריך לידו ד' אמות הרחקה מעיקרי האילנות. לעומת זאת הגפן היחידית, אין לה חשיבות של כרם וצריכה הרחקה שתלויה בהתפשטות השורשים, דהיינו שישה טפחים. עוד הוספנו לברר שהגדרת ירק וזרעים ברמב"ם¹³ היא לפי צורת הגידול, אבל שינוי הגידול של ימינו איננו נובע משינוי בטבע אלא מהשתנות צורת האספקה של היבול. הלכתית יש לבדוק לפי המציאות הפשוטה של האדם הפרטי שיש לו שטח קטן ליד ביתו – מה הוא יגדל שם; כל שנהוג לגדל במקום קטן, הוא ירק, וגידולים שאין אדם מגדל בחלקתו הקטנה אלא גדלים רק בשדות (תבואה וקטניות), לא יוגדרו בתור ירק אלא בתור זרעים¹⁴.

13 הגדרות נוספות למינים השונים – עיין חוקות הארץ פ"א ה"ח.
14 עיין חזו"א (כלאיים סי' ז ס"ק כה ד"ה תבואה).